

BANKRENDSZERÜNK FEJLŐDÉSÉNEK KRITIKUS SZAKASZAI ÉS A RENDSZERVÁLTOZÁSI FOLYAMAT

A visszatekintés relevanciája

Bod Péter Ákos

Kossuth Lajos bronzszobra a miniszteri előtérben (Fekete Tamás, 1988)

A kétszintű bankrendszer visszaállításának kerek évfordulói mindig kiváló alkalmat teremtenek arra, hogy a pénzügyi intézményi rendünk – és abban a magyar gazdaság működése szempontjából kiemelkedően fontos bankrendszerünk – fejlődését szakmai elemzés tárgyává tegyük. Az idő múlásával, immár harminc év távlatából az 1980-as évek második felének pénzügyi folyamatai természetesen lassan gazdaságtörténeti jelleget öltenek. Ez a körülmény egyfelől objektívebb elemzést tesz lehetővé, különösen akkor, ha a gyakorló szakemberek személyes élményanyaga kiegészül a korral foglalkozó gazdaságtörténetesek vizsgálódásaival. Másfelől azt is magával hozza az idő múlása, hogy az akkori események és döntések gyakorlati jelentősége mind kevésbé számít a mai teendők felől nézve. Különösen sokat veszít majd az egy emberöltővel ezelőtt történetek magyarázó ereje, amikor az európai integrációs folyamatokban mélyen beágyazott magyar pénzügyi rendszer egy új korszakba lép; ennek az új korszaknak a gazdasági, pénzügypolitikai, intézményi jellemzői jelenleg még javában formálódnak Eu-

rópában. A bankunió, a közös betétbiztosítás és különösen az euróvezeti tagság (vagy az azokból való kimaradás) hamarosan minden tagországban olyan új viszonyokat teremt, amelyekben az addigi evidenciák zöme elveszti jelentőségét. Ám mindez előttünk álló, többesélyes ügy, amelynek kimenetelét ugyan nem determinálják, de erősen befolyásolják jelenlegi viszonyaink. De ugyanígy az is ismert, hogy milyen fordulatok történtek a mához elvezető történelmi úton, és mennyire erősen rányomják a bélyegüket a mai viszonyainkra. E fordulatok némelyikéről tudható volt a maguk idején is, hogy történelmi jelentőségűek: ilyen az 1987-es esztendővel hivatalossá váló banki intézményrendszeri átalakulás, amely cezúra a magyar pénzügyek történetében. Bekövetkeztek ezt követően más lényeges elágazási pontok, amelyek nem köthetők egyetlen naptári dátumhoz, és talán későbbi hatásuk igazi erejét is kevesen érzékelték annak idején. Ilyen volt a kétezres évek elején a devizahitelezési folyamat beindulása és hirtelen felgyorsulása, egy sajátos magyar pénzügyi buborékképződési mechanizmus kibontakozása. A harmadik említendő kritikus epizód maga a nagy pénzügyi válság, amely a magyar viszonyok között egyértelműen a 2008-as év őszéhez kötődik. A rákövetkező csomópont inkább a politikatudományok vizsgálati területe, a kulcságazatok feletti nemzeti dominancia elérésének (visszaállításának) 2010 után megnyíló magyarországi szakasza.

JEL-kódok: E60, G21, G28

Kulcsszavak: rendszerváltozás, kétszintű bankrendszer, pályafüggőség, konvergencia

1. BEVEZETÉS

Az alábbi elemzés ezen kritikus történelmi pillanatok áttekintésére vállalkozik, nem az utólagos bölcsesség, még kevésbé az ítékezés szándékával. Nem vállalkozik a pénzügyi közvetítőrendszer fejlődési vonulatainak sokoldalú, részletesen adatolt leírására, mivel ez a cikk nem banktörténeti vagy pénzügyi intézményi elemzés; ilyen munkák megszülettek és hozzáférhetők. Ám amint az említett, nagy horderejű epizódok egyszerű felvillantása rögtön nyilvánvalóvá teszi, a magyar hitelintézeti szektorban és a szektorral történtek közvetlenül és erőteljesen összekapcsolódnak a politikai körülményekkel, a gazdaságra vonatkozó nézetekkel (ideológiákkal), valamint a praktikus gazdasági viszonyok alakulásával. Ezek együttesének figyelembe vétele nélkül nem értelmezhetők helyesen a korábbi események és azok máig kiható következményei. Holott ez utóbbiak léte és érvényre jutása az, ami miatt nem csupán a múltunk iránti érdeklődésből, hanem a mai

stratégiai irányok felismerése, értelmezése felől nézve is érdemes visszapillantani a megelőző időszakokra. A máig befutott pályát erősen formálták, noha nem determinálták a megelőző időszakokban meghozott (és elszalasztott) döntések, az uralkodó nézetek, a jellemző várakozások, és természetesen az anyagi- és humántőke képződésének mindenkori adottságai.

A *pályafüggőség* (útvonalfüggőség) minden társadalmi jelenségre vonatkozik valamilyen mértékben. A magyar bankrendszer sem kivétel: a jelenbeli állapotot nem kis mértékben magyarázzák a megelőző korszakban fennálló viszonyok és az akkori döntések. Az idő előrehaladásával azonban a korábbi korszak magyarázó hatása fokozatosan gyengül. *Ceremoniális, érzelmi* és csak másodlagosan *tartalmi* és *érdemi* jelentőségű mindaz, ami harminc éve történt – gondolhatják sokan. A nagybankok vagy a nemzetközi pénzügyi intézmények mégis komoly anyagi és szellemi erőforrásokat mozgósítva íratják meg banktörténészekkel az intézmény hivatalos történelmét. Ennek jó okai vannak. Működő pénzintézetek esetén a minél hosszabb múlt, a megszakítatlan fennállás dokumentálása önmagában növeli a cég iránti üzleti és társadalmi bizalmat, és emiatt a jól dokumentált múlt a cégnév értékének mérhető komponensét alkotja. Az intézmény vezetőinek pedig segít a szervezeti kultúra megértésében, az erős és gyenge pontok azonosításában a kellően objektív, jól adatolt leírás a múltbeli folyamatokról és a korábbi szereplőkről.

Egy ország pénzügyi rendszere eredetének és kialakulásának kritikai dokumentálása azonban más jellegű, mint egy ma is aktív bank vagy pénzügyi vállalkozás eredettörténetének ügye, hiszen a történelmi visszatekintésnek nincs egyetlen olyan konkrét érintettje, mint egy üzleti cég esetében. A nemzeti pénzügyi közvetítő rendszernek rengeteg közvetlen érintettje mellett sok további közvetetten érintettje (stakeholdere) létezik. Valójában nem is a bankos/bankári kör múltértelmezése a leginkább lényeges a mai magyar pénzügyi rendszer problémáinak megértéséhez és a szakmai jövőkép formálásához. A szakmának is lehet fontos a megelőző történelmi időtáv üzenete, de sokkal inkább a pénzügyekhez közvetetten kapcsolódó, sokféle érintett fél mai percepciója és a mához elvezető útról élő, társadalmi emlékkép az, aminek a legközvetlenebb relevanciája van a jelen viszonyai szempontjából.

Ezért az alábbiakban a magyar bankrendszer legújabb kori szakaszának néhány kritikus elágazását tekintjük át, ám nem elsősorban a szóban forgó „iparág” belső dinamikája felől nézve az eseményeket, hanem a társadalmi-gazdasági rendszer átalakulásának kontextusát tekintve. Ehhez azonban előbb terminológiai kérdésekkel kell foglalkoznunk; ám nem valamiféle maradi akadémiai szokásnak engedve. Hanem pontosan azért, mert a bankszektor és az annak keretétől szolgáló társadalmi-gazdasági rendszer viszonyában mind korábban, mind a jelenben fontos a helyzetet leíró, a lehetséges irányokat megfogalmazó narratíva. A bank-

szektor fejlődési pályáját sokszor drámaian érintették a társadalmi környezetben beálló változások; e változó viszonyrendszer bármilyen leegyszerűsített tárgyalásához tudatosítani kell azt, hogy a használt fogalmak, megnevezések gyakran értékítéletet hordoznak.¹

2. BANK, BANKÁR, PIACGAZDASÁG, RENDSZERVÁLTOZÁS

A kétszintű bankrendszer kialakítása olyan téma, amely már a korabeli gazdasági, politikai és pénzügyi szakirodalomban kiterjedt elemzés tárgya volt.² Az intézményi rend gyökeres átalakításának gondolata lényegében az 1968-ban bevezetett „mechanizmusreform” óta benne volt a szakmai, sőt a politikai közgondolkodásban. Az áruviszonyok érvényesülése előtt addig álló akadályok mérséklésével (ha nem is teljes lebontásával) ugyanis kezdettől kérdéses lett, hogy miként kellene az új rendszerben áramoltatni a pénzeket. Másképp szólva: hol és kik döntenek a folyó finanszírozás, de főleg a beruházás és fejlesztés erőforrásai dolgában. A sokáig lappangó szakmai viták, amelyeket csak részben tápláltak a kutatói körökből érkező impulzusok, inkább a ténylegesen fennálló – kevert, de inkább zavarosnak mondható – gyakorlat ellentmondásai és diszfunkciói, hirtelen magasabb szintre kerültek az 1980-as évek elején, amikor a Magyar Népköztársaság felvételét kérte a Bretton Woods-i intézményekbe.

A Nemzetközi Valutaalapban (IMF) és a Világbankban (IBRD) elnyert tagság révén a kormányzat képes volt elkerülni a lengyel típusú, nyílt nemzetközi fizetésképtelenséget: a magyar állam az IMF-től rövid lejáratú fizetésimérleg-finanszírozó forrásokhoz jutott megfizethető kamatkondíciók mellett, kedvező lejáratú és kamatozású világbanki hiteleket vehetett fel. A kondíciók azonban *szerkezeti reformok* vállalását is tartalmazták. A két washingtoni szervezettől érkező tanácsadók kezdettől fogva észlelték és szóvá tették a piaci folyamatok keretek között tartásához szükséges pénzügyi és jogi intézmények magyarországi elmaradottságát, hiányát. Így került fel az 1980-as években a magyar gazdaságpolitikai agenda sok egyéb mellett a személyi jövedelmek és a fogyasztási cikkek nyugaton szokásos adóztatásának ügye, a versenyszabályozás kereteinek kialakítása, a (kis) vállalkozások legalizálásának sürgetése. A korabeli magyarországi szakcikkek és politikusi interjúk ugyan nem utalnak rá, de elég valószínű, hogy a pénzügyi in-

¹ A közgazdasági elemzés fogalmi eszközeinek, szóhasználatának és az érvelés, következtetésre jutás folyamatának nyelvi determináltságáról átfogó elemzést adott McCLOSKEY (1998).

² Lásd például CSERESZNYÁK-KISMARTY-JÁRAI (1987), BÓDY (1988), ANTAL-SURÁNYI (1987), LIGETI (1987).

tézményrendszer kérdése is hamar felmerült az IMF-fel való tárgyalások során nyomatékos tanács, esetleg hitelkondíció formájában.³

Az IMF-tagság elnyerését követően a kormányzaton belüli hatalmi pozícióikat tekintve megerősödtek azok a szervek, amelyek e két nemzetközi intézménnyel alku- és tárgyalási kapcsolatban álltak: az Országos Tervhivatal, de mindinkább a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyminisztérium. Utólag lehetetlen kibogozni, hogy a washingtoni hitelezőinkkel megkötött (és a legfelsőbb politikai szinten engedélyezett) megállapodások milyen hányada volt „nyugati diktátum”, és milyen reformfelajánlások gondolata eredt belső körökből. Hazánk számos akkori tervgazdaságot megelőzve lépett be az IMF-be, ám akik követték, azoknál hasonló módon szerepelt a szerkezeti reformok listáján a kereskedelmi banki rendszer létrehozása csakúgy, mint az szja és az áfa intézményének kialakítása.⁴ Feltehetjük, hogy a kétszintű bankrendszer általános javaslat, sőt hitelkondíciós ügy volt a washingtoni intézmények részéről. Ugyanakkor olyan engedmény volt magyar részről, amelynek ügyében a pénzügyminisztériumi és jegybanki szakapparátus zöme valójában egy oldalon állt a hitelezőinkkel: addigra elfogadott nézetté vált, hogy a pénzfolyamatok hatékony(abb) áramoltatása olyan kalkulatív ismereteket és döntési rutinokat feltételez, amelyeknek a bankrendszerben van a természetes helye. Megjegyzendő, hogy a bankreformot sokan mind a hatalmi körökön belül, mind az ipari, gazdasági élet szereplői között a PM-esek, MNB-sek befolyásnyerésével, hatalmi pozícióba jutásával kötötték össze. A Pénzügyminisztériumnak és az MNB-nek a továbbiakban az évtized végére gyorsan kifejlődő pénzügyi krízis menedzselésében kulcsszerep jutott, ezen intézmények ereje és aktivitása megnőtt – de éppen ezért számos kellemetlen és népszerűtlen ügy is kapcsolódott hozzájuk. Emiatt viszont a kereskedelmi bankok újbóli megjelenése (ami önmagában lehetett volna hazánkban a haladás kézzelfogható bizonyítéka, társadalmi szintű sikerélmény) összekapcsolódott a pénzügyesek által diktált fiskális szigorításokkal, a megszorító intézkedések tömkelegével. A hitelélet és a tőkepiac újbóli kiépítése az érintett szakma számára nagy esélyeket, gyors karrierlehetőségeket és számos előnyös változás esélyét jelentette; ám a társadalomban sokaknál mindez marginális és nem is szükségszerűen ünneplendő változásként jelent meg.

3 Abban az időben az IMF elemzési anyagai és különösen tárgyalási dokumentumai nagyon szűk körben mozogtak, és csak bizalmas (azaz titkos) ügykezelés révén voltak hozzáférhetőek.

4 Jugoszlávia a kezdetektől, 1945-től tag a Bretton Woods-i két intézményben, a szocialista Románia 1972-ben lépett be. A magyar belépés így is megelőzi a lengyelek 1986-os csatlakozását (a másodikat, hiszen a még nem szovjetizált Lengyelország már 1946-ban tag lett, de 1950-ben kilépett). Csehszlovákia csak a politikai váltást követően, 1990-ban lett tag, Oroszország 1992-ben.

2.1. Létrehozás kontra helyreállítás

Figyelemre méltó az akkori szóhasználat, sőt a mai is, amely a kétszintű bankrendszer *létrehozása* kifejezéssel írja le a fejleményeket. Holott minálunk (és természetesen igaz ez a cseh/szlovák vagy a lengyel esetre is) a *helyreállítás* vagy újraalkotás terminusa felelt volna meg a történelmi hűségnek. A „kétszintű bankrendszer kialakítása” szófordulat az 1980-as évek második felének politikai viszonyai között érthető. Elég megpróbáltatás lehetett a felső pártvezetés számára a dolog érdemi részét elfogadni. Különösen az ágazati minisztériumi, tröszti vezetők, az ideológiai- és propagandaügyekért felelős pártvezetők között volt erős ellenérzés. Nem szívesen szembesültek volna a ténnyel: a rezsim korai szakaszában, az 1940-es évek végén szétfűzött pénzügyi rendszernek és üzleti kultúrának a lépésenkénti helyreállításáról van szó. Az már kevésbé nyilvánvaló, hogy a nemzetközi intézmények munkatársai, a szakmai körök képviselői miért vették át ezt a szóhasználatot. Egyébként az egész rendszerváltozási folyamat menetében az *átmenet* (tranzíció) vált az elfogadott szóhasználatá, holott a kelet-közép-európai térségben a *piacgazdaságra való visszatérés* a történelmi valóság.

A narratívák, a szóhasználat jelentőségét ismerve, nem tekinthetjük retorikai véletlennek azt, hogy a végső szakaszába lépő államszocialista rendszer milyen fogalmi keretben helyezte el folyamatos kompromisszumait. A visszatérés, a helyreállítás (restauráció) szó használatának elkerülését, a „létrehozás” szó elterjedtségét nemcsak közvetlen hatalmi okok magyarázták. Bizonyosan az a körülmény is lényeges, hogy a magyar (vagy akár lengyel, cseh) felnőtt generációnak akkorra már nem nagyon lehetett személyes élménye a második világháború előtti világról. A szocialista oktatási rendszer pedig tudatosan negatív beállításban taglalta a múltat, hiszen az állampárti korszakban a rendszer önlegitimációját szolgálta a második világháborút megelőző időszak gyengéinek kidomborítása. A nemzetközi szakmai és politikai körökben pedig nem tudatosult kellően, hogy a térség hasonló geopolitikai helyzetű, többi népével együtt a magyar társadalom már kifejlett (bár peremvidéki vonásokkal bíró) kapitalizmust hagyott hátra a szovjet érdekszférába kerüléskor. A gazdasági fejlettséget illető, újabb gazdaságtörténeti kutatás megmutatta, hogy a nálunk általános referenciaként szolgáló *osztrák* szinthez a második világháború előtti években jutott a legközelebb a magyarországi egy főre jutó gazdasági teljesítmény.⁵

A két világháború közötti pénzügyi intézményrendszerünk fejlettsége, a gazdaság monetizáltsága, a Magyar Nemzeti Bank létrejötte és monetáris politikai teljesítménye szolgál alapul ahhoz az értékeléshez, hogy Magyarország a *kornak*

5 A magyar relatív fejlettség nyugati szomszédunk 75 százalékát érte el 1938-ban, ami meghaladja a dualizmus korában, 1880-ban mért 60 százalékos szintet (Томка, 2011, 108. o.). Ehhez mérendő a jelenlegi mintegy 56–60 százalékra tehető helyzetünk az osztrák GDP/fő szinthez mérve.

jól megfelelő pénzügyi rendszerre támaszkodhatott a II. világháborúval lezáruló történelmi időszakban.⁶ Ez azonban már valóban történelmi múlttá vált az 1980-as évtizedre; addigra nagyon megkopott a szakmai tudás, az üzleti pénzügyeket illetően egy generáció csaknem teljesen kiesett. Valamit segíthetett az, hogy mai szemmel már meglepően korán megjelentek külföldi vegyesvállalatok, tartós exportkapcsolatok, sőt külföldi pénzintézetek is. Már 1975-ben képviseleti irodát nyitott Budapesten a Creditanstalt, majd 1979-ben offshore intézményként megkezdte működését a később CIB Bank néven működő, nemzetközi háttérű pénzintézet. Mindezt egy olyan országban, amelynek gazdasága még mindig domináns módon kötődött a KGST elnevezésű, Moszkva-központú termelészakosodási rendszerhez; amely tagja a NATO ellenében felállított Varsói Szerződésnek, és amely a döntés időpontjában egypártrendszerű ország, ahol a létrehozandó bankok állami tulajdonban állnak, a vezetőik szerepelnek a Párt hatásköri listáján.

Ilyen eszmei és politikai háttérrel, ellentmondásos külső környezetben, a rendszer gyorsuló dezintegrációjának időszakában zajlik le a pénzintézeti fordulat. Az 1986-ban gyors előkészítéssel, hiányos jogi alapokon és korlátos menedzsmenttudással ellátva létrehozott, állami tulajdonú bankok a nyugati mintákat követő hitelintézetek és az államigazgatási rutinokkal működő intézményeknek furcsa egyvelegét adták. Néhány éves működésük alapján *Kornai János* a „kvázi-piac”, „kvázi-bankok” fordulattal írta le a helyzetet az 1980-as évek végén: a megreformált szocialista rendszer úgy utánozta a nyugati piacgazdasági modellt, hogy annak alapértékeit és politikai keretfeltételeit nem fogadta el.⁷

Ennek a múltbeli szakasznak a sokféle kompromisszuma hosszú árnyat vetett a rákövetkező évekre, és a bank-társadalom, illetve a bank-politika közötti viszonyra. A bankszakma önértékelése és sok külső elemző véleménye igen pozitív volt, a bankvezetők társadalmi befolyása erős, a presztízsük (a nemsokára bekövetkező megrázkódtatásokig, sőt botrányokig) nagy. A maig uralkodó felfogás szerint a magyar rendszerváltozás induló pozícióján sokat javított az 1990-es nagypolitikai fordulatot megelőző reform-előélet, benne kiemelten az 1986–87-es bankreform, valamint az ár- és külkereskedelmi liberalizálás, a (spontán) privatizáció, a nagy szervezetbe beépülő kisvállalkozás („vállalati munkaközösség”). Ugyanakkor egyáltalán nem biztos, hogy a kellő jogi keretek, politikai előfeltételek megteremtése előtt létrejött kompromisszumos ügyek sokasága közép- és

6 BOD (1995)

7 KORNAI (1989)

hosszabb távon versenyelőnyt adott volna a Magyar Köztársaságnak.⁸ A magyar gazdaság tranzíciós visszaesése belesimul a későbbi V4-es átlagba az 1990-es évtized elején, az évtized második felének növekedési teljesítménye jó, noha nemzetközi összehasonlításban nem kivételes; ám ez a társadalom egészére nézve csak annyit jelent, hogy az 1989-es (nem túl magas) nemzeti jövedelmi szint újbóli eléréséhez csaknem egy évtized kellett.⁹

A valóság a pénz világában is hamar új színben tűnik fel. A tárgyalt korszak örökségeként létrejött állami bankok mindegyike súlyos krízisbe került. Az utókor számára az MHB, OKHB a múlt kódéba veszett, a Postabank, Ybl Bank, Iparbankház, Ibusz Bank és egy sor más pénzügyintézet inkább már csak emlékeztetőül szolgál egy zavaros korszakról. Más volt szocialista országokban is nagy pénzügyi megrázkódtatásokat hozott az első néhány év, hiszen a túliparosított gazdasági szerkezet elkerülhetetlen összeomlása, az állami szabályozás és felügyelés gyengesége és a szakmai ismeretek érthető hiánya együtt robbanóelegyet alkotott.

A magyar üzleti bankrendszer sajátos átmeneti körülmények közötti helyreállítása, majd rá két-három esztendőre a sokkok sorozata mindenesetre megterhelte egyfelől a pénzügyintézeti szektornak, az abban tevékenykedőknek és másfelől a társadalom széles rétegeinek a viszonyát. Nem volt várható, hogy teljes vértetben kipattanjon egy érett, társadalmi presztízst hordozó bankári réteg – nem is így lett, bár az akkor induló közép- és felső vezetők közül sokan még fontos pozíciókban vannak. Figyelemreméltó egyébként, hogy a magyar szóhasználatban ritka a bankári öndefiníció; még ma is gyakoribb a *bankos* kifejezés, mint a *bankár*. Arra is emlékezhetünk, hogy az egyik politikai oldal a politikai ellenfeleit egy évtizedre rá a „bankárkormány” stigmával látta el, hogy lejárassa a nagyközönség előtt.¹⁰

8 Az ENSZ szervezeteként működő UNECE 2001-es visszatekintő elemzése a térség rendszerváltó országai között a magyar általános induló helyzetet a lengyel, bolgár, szlovák, román fölé helyezte, de a cseh szint alá, holott Csehszlovákiában az 1968-as ambiciózus reform erőszakos elfojtása nyomán kimaradt a magyar típusú reformkommunista időszak. A piacgazdaságra való cseh visszatéréshez a világos politikai fordulat („bársonyos forradalom”) és alkotmányos cezúra meghúzása után került sor. Ugyanakkor Magyarország igen jó osztályzatot kapott az EBRD tranzíciós indexelése keretében a többi térségbeli országgal együtt (azoknál némileg jobbat) a liberalizálás és intézményépítés terén az 1990-t követő első néhány évben. Továbbá a tőkebeáramlás (FDI) imponáló számai is jelzik az e téren megnyilvánuló (átmeneti) magyar előnyt.

9 A folyamatok kritikai elemzéséhez lásd pl. BOD (2014).

10 Ez még jóval a 2008-as pénzügyi válság előtt volt, amikor angolra fordítva a magyar belpolitikai csetepatét, őszinte értetlenséget láttam a brit újságírók tekintetében, hiszen – legalábbis az angol-amerikai kultúrában – ez a minősítés inkább érdekességnek, mintsem sértésnek számított.

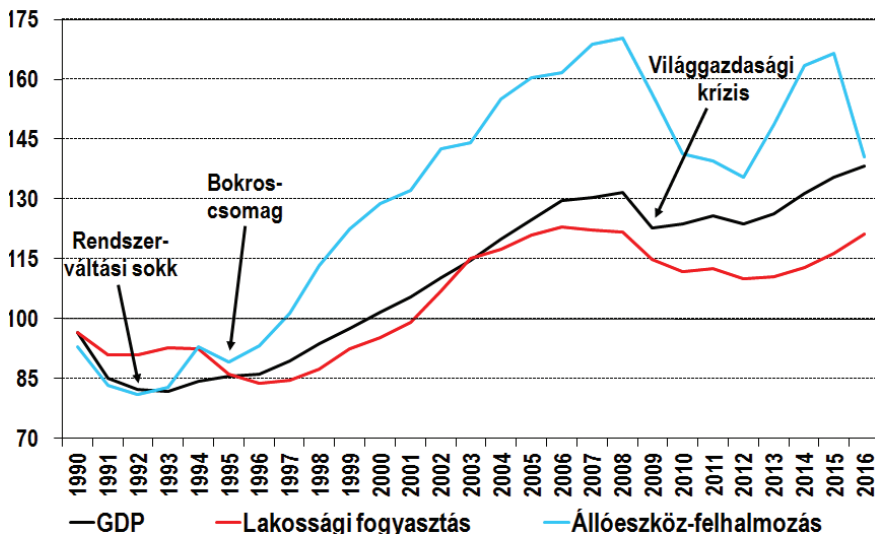
2.2. Növekedés elfojtott feszültségekkel

A rendszerváltozás előtti történelmi pillanatban létrejött magyarországi banki (és az itt nem érintett biztosítási) szektor 1990 után nem sokkal általános válságba került, és hatalmas állami, azaz adófizetői kimentés tárgyává vált. Ami ezután következett privatizációkkal és nagy presztízsű külföldi szereplők megjelenésével, immár jól dokumentált időszaka a magyarországi pénzügyi rendszernek (lásd a hivatkozott irodalomjegyzéket). Egy tízéves átmeneti időszak végére a magyar banki struktúra lényegében belesimult a térségi trendekbe. Van abban persze valami különös, hogy azon nemzetekéhez lett hasonló a magyar szerkezet, amelyek meglehetősen eltérő pozícióból indultak ki, és más rendszerváltoztató felfogást hirdettek meg. A cseh privatizációs gyakorlat, vagy a szlovák, a román, bolgár és a lengyel nagyon sokban eltért egymástól, és természetesen eltért a mienktől, de különös módon a piaci szerkezet, a bankok tulajdoni arányai meglehetősen hasonlókká váltak a kétezres évek elejére. Akkor még leginkább Szlovénia viszonyai különböztek a többitől, mivel náluk a helyi politikai egyetértés következtében többségi nemzeti, azaz gyakorlatilag állami tulajdoni szerkezet állt elő; amely majd a később beálló pénzügyi válságidőszakban súlyosan megrendül.

Ebből az időszakból mindenképpen kiemelendő, hogy a vállalatok hitellel, pénzügyi termékekkel, üzleti szolgáltatásokkal való ellátása valóban nagyot javult. Ezt a Világbanknak az üzletvitel hazai viszonyait felmérő értékelései („Doing Business”) és egyéb nemzetközi versenyképességi országgrangsorokban elfoglalt helyezéseink jól mutatják a hitelhez jutás műfajában. A színvonaljavulás nálunk is főként a külföldi háttérű, tőkeerős, fejlett bankkultúrájú pénzügyi csoportos megjelenésének tudható be. A corporate üzletágban talán túl sok is lett a szereplő; bizonyos külföldi nagybankok részben bíztak a magyar piac folyamatos bővülésében, mások egyszerűen követték nemzeti nagyvállalataikat az egyébként szűk, de ígéretes magyar piacra. Majd később, amikor a magyar gazdaság növekedési üteme tartósan elmaradt az 1997–2005 közötti „aranykor” dinamikájától, és nagyot romlottak az állam felől érkező impulzusok, hamar fény derült a magyar bankpiac túlnépesedésére.

A lakossági üzletágban azonban már távolról sem mutatkozott olyan verseny, modernizáció és akvizíciós erőfeszítés, mint amilyen a cégekre irányult. Nem is annyira meglepő ez a fejlemény, hiszen a lakossági jövedelmek dinamikája az 1995-ös makrogazdasági kiigazítást (*Bokros*-csomagot) követően hosszú időn át elmaradt a GDP növekedésétől, és a csak lassan bővülő lakossági forintjövedelmek csupán mérsékelt banki aktivitásbővülést tettek lehetővé.

1. ábra
A GDP és főbb komponensei

Forrás: GKI

A táblázatban bemutatott magyar GDP-pálya és a két nagy jövedelmi komponens alakulása ma már beláthatóan szerény gazdasági dinamikára utal. A tényadatok az időszak második felében kétségtelenül lehűtötték azok reményeit, akik a magyar piaci szereplők és családok finanszírozására szerettek volna banki növekedési stratégiát építeni. Ennyire lassan bővülő piacon előbb-utóbb elkerülhetlenné vált a szervezeti konszolidáció, egyesek exitálása, mások összeolvadása. Ez természetesen már az utólagos tudásunk; akik 1998-ban léptek be a magyar piacra, a rendszerváltozás első évtizedének talán legsikeresebb országát látták maguk előtt, és az ezredfordulás optimista várakozásokkal néztek a magyarországi fejlődés felgyorsulása elé. A második évtized hozott is gazdasági növekedést, főleg az exportszektorokban, és a lakossági jövedelmek is emelkedtek, noha szerény szintről és mérsékelt ütemben. Majd a devizában denominált termékek megjelenése és gyors terjedése változtatott a helyzeten: a 2000-es évtized lett a magyarországi bankoknak is az aranykora.

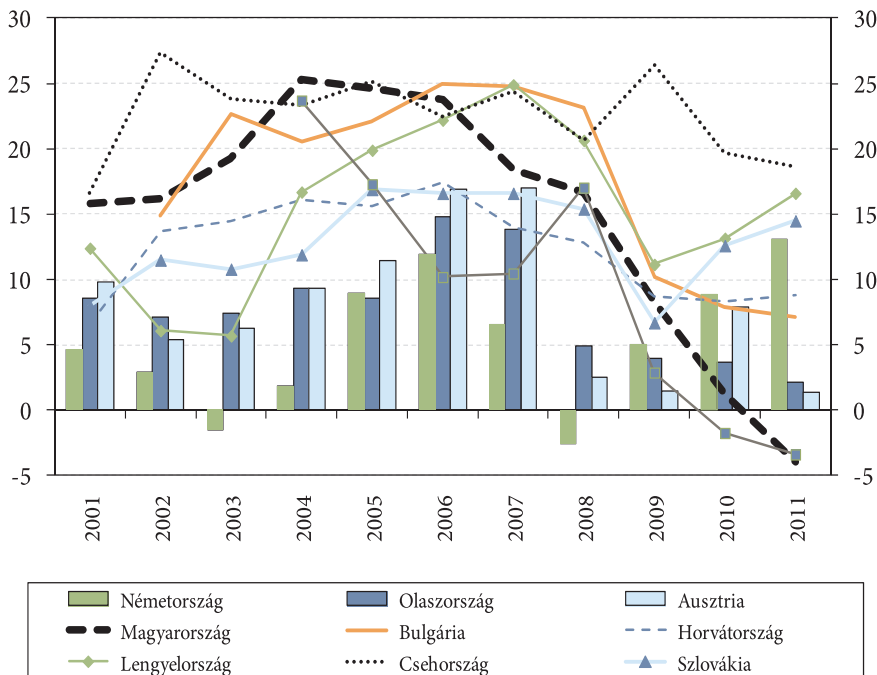
Ami ezen aranykorszak alatt és azt követően történt, nevezetesen a devizaadósság felgyülemelése, majd a válság és annak sokféle politikai és szakmai következménye, szintén rengeteg elemzés tárgya; taglalása itt fölösleges lenne. Ám a svájci frank-hitelek diktált árfolyamú előtörlesztésétől a bankok „elszámoltatásáig” terjedő, állami intervenció hullám már maga is következmény. Az okok egyike természetesen az a hitelezési felfutás, amely a magyar uniós tagság elnyerése kö-

rüli időkre esik. Ehelyütt megtakaríthatjuk az akkori – utólag buboréknak minősíthető – túlfutás kifejtését és a bankári döntések kritikájának megismétlését. Viszont érdemes tudatosítani, hogy akkor még a magyar politikai osztály a korai eurózóna-belépés híve volt. *Orbán Viktor* még 2002-ben, a tagság elnyerése előtt mielőbbi euróátvételtől beszélt, és a rákövetkező kormányfők a belépési tesztadataink nagyarányú leromlásig végig azt a várakozást erősítették az ügyfelekben és a bankárokból, hogy záros határidőn belül megszűnik a forint.

Bárhogy alakultak is a politikai irányok és ösztönzők, a tény az, hogy a magyarországi bankoknak hosszú éveken át, lényegében 2010-ig igen jól ment. Különösen éles a kontraszt a német, az osztrák vagy olasz bankok tőkearányos nyereségességéhez mérve. Ezek persze megállapodott piacok, amelyeken a kelet-közép-európai országokéhoz mérten sokkal élesebb a verseny, az ottani bankok hazai nyereségessége rendre kisebb, mint az európai peremvidéken. Ami a magyarországi (kétharmad részben külföldi tulajdonban álló) bankok profitabilitását illeti a 2010 előtti évtized során, az a többi új tagországhoz mérve nem volt extrém értékű, de jóval meghaladta a nyugat-európai mércét. A magyarországi rekordnyereségességnek számos oka volt: a hitelezés gyors felfutása; a máshol megszokottnál nagyobb kamatrés felszámítása; a laza adósminősítés, ami persze később visszaütött a nemteljesítő ügyfelek számának megnövekedésében. Mindenesetre a 2010-es magyar politikai változások nyomán utólag már semmiképpen nem meglepő, hogy a hatalomra jutó politikusok úgy érezték: itt olyan szektorról van szó, amelynek a bőre alatt is pénz van. Igen sokatmondó, hogy a bankadó bevezetése (amely mint új adó, elvileg népszerűtlen, megszorító intézkedésnek számít a közvélemény szemében) növelte a kormány népszerűségét. Az ilyen különös társadalmi reakció mögött a szektor, sőt az egész piacgazdaság társadalmi presztízsének és támogatottságának hirtelen megroppanása állt, amely természetesen nem magyar sajátosság.

2. ábra

**A magyar bankrendszer nyereségessége
(Tőkére jutó nyereség [ROE], százalékban)**

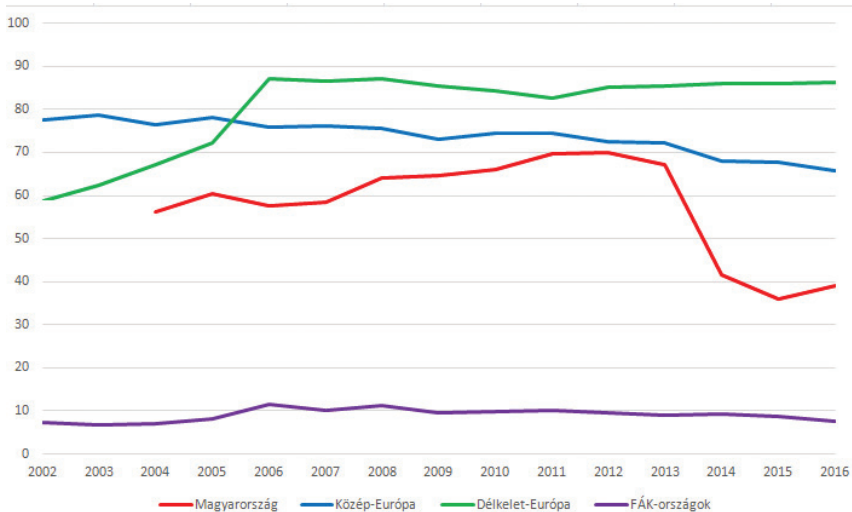

Forrás: MNB (2012): Jelentés a pénzügyi stabilitásról (2012. november)

Így jutunk el a magyarországi bankszektorttal kapcsolatos, markáns kormány-politika megfogalmazásáig („ötven százalék fölé kell vinni a magyar tulajdoni hányadot”) és a tulajdoni viszonyok ténylegesen bekövetkező átalakulásáig.

3. ábra

A külföldi tulajdonú bankok piaci részesedésének aránya

Forrás: Raiffeisen Research, 2017

A tulajdonosi arányok szerves, üzleti úton is változhatnak, ha mind a külföldi, mind a hazai tulajdonú banki kör növeli mérlegfőösszegét és tőkéjét, de – élvezzve például bizonyos helyismereti, nyelvi, kulturális és költségbeli előnyt – a hazai dinamikusabb a külföldi tulajdonú versenytársánál. Ez volt a helyzet a magyar bankrendszert illetően az Osztrák–Magyar Monarchián belül az 1870-es évektől, egészen annak megszűnéséig. A bankszektor vegyes tulajdonú maradt, és a tulajdoni arányok a maguk természetes útján elég lassan változtak.

A türelmetlen politikus akarataéhoz, a nemzeti érzelmű publicista indulatához képest azonban túl lassú az ilyen változás. A kelet-közép-európai térség legtöbb országában 1990 körül szintén hirtelen vált nyugati többségűvé a pénzügyi szektor, ám egy évtizedre rá a nemzeti hányad emelkedésének folyamata, ha lassan is, kezdett már megjelenni. A magyar pálya más: a politikai szándék érvényesítése mutatkozik meg az adatokban. A térségben egyébként sokféle mozgás ment végbe az utóbbi évek során, például Szlovéniában megnőtt (elég alacsony szintről) a külföldi bankok részaránya a többi országhoz képest, mégpedig a később indított privatizációs folyamat révén, reagálva a hazai tulajdonú bankok nagy tőkevesztésére. Nálunk viszont jelentősen csökkent a külföldi hányad, különösen amennyiben az OTP magyar tulajdonú szereplőnek számít (ábránk ezt az osztályozást követi). Mivel az OTP tőzsdei cég, többféle módon lehet besorolni, de a közvélemény, sőt az irányítási adottságok miatt a szakma is magyarnak tartja. Mindenesetre az Orbán Viktor miniszterelnök által kijelölt cél – amely szerint a magyarországi

bankszektor nagyobb fele magyar tulajdonban legyen – néhány év alatt teljesült. Ez azonban nem szerves piaci fejlődés következménye, legalábbis nehéz kimutatni a hazai szereplők versenyképesség-javulásának a gazdaságtörténelemből ismert folyamatát. A meglévő külföldi bankok állam általi kivásárlása, másoknál a magyar piaci működés perspektívájának romlása miatti azonnali vagy fokozatos kivonulás is szerepet játszott a kitűzött cél elérésében.

Néhány ország a térségben, miként cseh és szlovák társaink vagy a balti országok mind, jól megvannak a külföldi tulajdonú bankjaikkal, amelyek az anyacég technikai, vezetési és pénzügyi tőkéjét is maguk mögött tudva, jó színvonalú szolgáltatással járulnak hozzá az említett országok versenyképességéhez. Az majd egy következő kritikus szakasz során derül ki, hogy a nemzetközi pénzügyi intézményrendszerbe szervesen beépült (és a tulajdoni viszonyokat tekintve, nagymértékben globalizált) bankrendszerű, kis nyitott gazdaságok számára milyen lesz az előnyök-hátrányok mérlege.

3. KÖVETKEZTETÉSEK

Ugyanezt a kérdést mi sem kerülhetjük meg az utóbbi években bejárt, sajátos magyar pálya ismeretében. Láthattuk: a magyar kereskedelmi banki szektor 1987-es újraszületése politikai döntések következménye volt, noha azok mögött súlyos pénzügyi, gazdasági tényezők húzódtak meg. A későbbi pályaelágazásokban is kritikus szerepet kapott a politika. Ezért a szakmai elemzésnek mindig számolnia kell a determináló külső tényezők alakulásával. Az utóbbi évek magyar politikai viszonyai között a nyugati gazdasági térbe való, eddigi beágyazottsághoz fűződő elégedetlenség nyomán, arra hivatkozva fordultak a kormányerők a fejlesztő állam, a centralizáló kormányzat koncepciója felé. Ez vadonatúj helyzetet teremtett a magyarországi hitelintézeti szektor számára. Hogy e fejlesztő, aktív és gyakran piacpótló állam mennyire válik sikeres modellé az európai viszonyok közepette hazánk adottságai mellett, és egyáltalán, mindez mennyire fenntartható, itteni témánktól messze vezet. A következtetésünk nem lehet más, mint hogy a természetét, működési logikáját tekintve, a nemzetközi pénzfolyamatoknak keretet adó hitelintézeti rendszer erős társadalmi, politikai hatások között működik. További fejlődési útjára, annak elágazásaira erősen hatnak e külső társadalmi tényezők.

HIVATKOZÁSOK

- ÁBEL ISTVÁN – SZAKADÁT LÁSZLÓ (1997): A bankrendszer átalakulása Magyarországon 1987–1996 között. *Közgazdasági Szemle* XLIV (7–8), pp. 635–652.
- ANTAL LÁSZLÓ – SURÁNYI GYÖRGY (1987): A bankrendszer átalakításának előtörténete. *Külgazdaság*, 31 (1), p. 3–12.
- ASZTALOS LÁSZLÓ GYÖRGY (1988): Tőkepiac és bankrendszer. *Külgazdaság* 32 (6), pp. 21–29.
- BÁCSKAI TAMÁS (1988): A magyar bankrendszer a reform útján. *Bankszemle*, 32 (11–12), pp. 43–46.
- BOD PÉTER ÁKOS (1995): A pénzügyi rendszer újraalakítása Magyarországon. *Bankszemle*, 39 (6).
- BOD PÉTER ÁKOS (2014): *Nem szokványos gazdaságpolitikák*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÓDY LÁSZLÓ (1988): Az új bankrendszer működése és fejlődése. *Pénzügyi Szemle*, 1988/1.
- CSERESZNYÁK ISTVÁNNÉ – KISMARTY LORÁNDNÉ – JÁRAI ZSIGMOND (1987): *Bankrendszerünk változásai, a kétszintű bankrendszer kialakítása*. Budapest, Saldo.
- GÁL ZOLTÁN (2017): A magyar bankrendszer fejlődésének két évszázada: helyi bankoktól a globálisan függő bankrendszerig. *Közép-Európai Közlemények* 36, 10 (1), pp. 23–35., http://www.regscienc.hu:8080/jspui/bitstream/11155/1423/1/gal_magyar_2017.pdf.
- HUSZTI ERNŐ (1980): A szocialista bankrendszerek és -szervezetek fejlődésének főbb vonásai. *Gazdaság*, No 2.
- KORNAI JÁNOS (1989): *Indulatos röpirat*. Budapest, HVG Kiadó.
- LIGETI SÁNDOR (1987): A bankrendszer átszervezése. *Külgazdaság*, 31 (1), pp. 13–20.
- MCCLOSKEY, DEIDRE N. (1998): *The Rhetoric of Economics*. The University of Wisconsin Press.
- MIHÁLYI PÉTER (2000): A bank- és biztosítási rendszer átalakítása I. 1989–1995. In: *Bankszemle*, 44 (1–2), pp. 31–53.
- MNB (2012): Jelentés a pénzügyi stabilitásról (2012. november)
- SPÉDER ZOLTÁN (1987): *Pórázra kötvé? Bank, verseny, reform*. Budapest, MNB.
- TOMKA BÉLA (2011): *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség*. Budapest, Akadémiai Kiadó,
- UNECE (2001): *Economic Survey of Europe*, No. 2.
- VÁRHEGYI ÉVA (2005): A magyar bankrendszer átalakulása, fejlődése és jellegzetes vonásai. *Pénzügyi Szemle*, 50 (1), pp. 108–113.
- VÉKÁS ISTVÁN (1985): Bankszervezet, bankrendszer és szabályozás. *Közgazdasági Szemle*, 32 (5), pp. 573–578.